

VJERSKI SIMBOLIZAM UKRASNIH PREPLETA U STAROJ HRVATSKOJ UMJETNOSTI

Među arheološkim ostacima stare hrvatske umjetnosti najbrojnije su zastupane kamene ploče ukrašene stiliziranim uzicama, užetima, običnim i geometrijskim prepletima te višestrukim pletenicama i trakovima. Nova istraživanja i slučajni nalazi neprestano povećavaju njihov broj. Ipak još nije razjašnjeno što te ukrasne rezbe zapravo znače: jesu li to samo višemljeđe i lijepi i uspjeti ukrasi za razveseljivanje oka, ili su umjetnici kanili po njima gledaocima nešto reći, na nešto ih potaknuti. Jedan pogled na religiozne starine Prednje Azije — Mezopotamije, Elama i starog Irana — i uspoređivanje naših s njima, pokazat će da su i ondje i kod nas umjetnike pokretale tri sile: molitva, ljepota, pouka.

I. NA PRVE POČETKE

Francuski historik umjetnosti Emil Mâle, proučavajući ikonografiju francuskih crkvenih spomenika XII stoljeća, uvjerio se da mu treba na Bliskom Istoku potražiti kako, zašto i s kojom svrhom je u Francuskoj nastala ta vrsta dekorativne skulpture. U predgovoru svoje knjige *»L'art religieux du XIIe siècle en France: Les origines de l'iconographie du moyen-âge«* (Paris, 1922) izrekao je misao koja treba da i nas vodi: *»... Historik umjetnosti koji bi se zatvorio u Francuskoj XII st. sam bi sebi onemogućio razumijevanje umjetničkih djela što ih želi protumačiti. On se mora bez prestanka vraćati unatrag, sve do prvih početaka — remonter aux origines — te u Egiptu, Siriji, Kapadociji tražiti uzorke kojih su umjetnine po našim crkvama često samo kopije«* (str. I). To iskustvom stečeno načelo vrijedi i za historika stare hrvatske umjetnosti. I on mora upoznati prvotne istočne ukrasne i simbolične kreacije, da uzmogne shvatiti pravo značenje starih hrvatskih istovrsnih pojava. Samo što danas nije više dosta proširiti granice istraživanja do Egipta, Sirije, Kapadocije

ili možda Armenije. Treba prodrijeti dalje i dublje. Arheološka istraživanja po Mezopotamiji i starom Iranu iznijela su silu novih podataka o tome da su mnogi religiozni ukrasi i simboli, za koje se držalo da su rimski, grčki, helenistički, zapravo iznađeni i izrađeni davno prije u radionicama Lagaša, Suse itd. Da se, dakle, nađu prototipi stare kršćanske i rane srednjovjekovne crkvene umjetnosti sirske, koptske, armenske, bizantinske, merovinške, pa i hrvatske, treba upoznati arheološke religiozne spomenike starih i prastarih civilizacija Prednje Azije i eurazijske stepe i njihov vjerski simbolizam. Ponajljepše primjere s tog područja i ponajbolja njihova osvjetljenja naći ćemo, na primjer, za Prednju Aziju u četiri sveska »Manuel d'archéologie orientale depuis les origines jusqu'à l'époque d'Alexandre le Grand« (Paris: I, 1927; II, 1931; III, 1931; IV, 1947) od G. Contenaua, a za Euraziju u djelu »Iranians and Greeks in South Russia« (Oxford, 1922) od M. Rostovtzeffa. Iz njih ćemo u ovom prikazu iznijeti nekoliko probranih primjera te njima pokazati da su različiti dvojni i trojni stilizirani spletovi i t.zv. »pasji skokovi« označivali pitku vodu, rijeke, oblake i prisutnost Božju. Na hrvatskim primjercima vidjet ćemo da su pokršteni Hrvati vrlo dobro poznavali te ideograme i njihovo značenje i upotrebljavali ih da prikažu sad sakralni karakter prikazane scene, sad opet nebo, božanstvo Kristovo na križu, prisutnost Spasiteljevu u Euharistiji i ostale dogmatske i jedino vjerom shvatljive i prihvatljive kršćanske istine.

II. ARHAIČNI PRIMJERI STILIZIRANIH SPLETOVA

1. *Elamski lonac za pitku vodu.* — Najstarije poznate primjere tropleta s očima u zavojima nalazimo u Susi, prastarom elamskom gradu na rijeci Kerkhi, a kasnije jednoj od prijestolnica perzijskih vladara. Među njima se ističe jedna trojnom pletenicom ukrašena trbušasta posuda (slika 1). Nađena je u razvalinama Suse, potječe iz razdoblja o.g. 3.000 pr. Krista i čuva se u pariškom Louvreu (Contenau, Manuel... I, Fig. 227, p. 323, opis p. 413 ss.). Njezinu sredinu krase trak s crnom vijugavom crtom. To je prastari i sveopći ideogram uzbibane vode. Iznad tog središnjeg ukrasa, ispod grla posude, vijuga se lijepi stilizirani troplet s očima u zavojima. Eto nam jednog od prvotnih, najdaljih i najdubljih uzoraka istovrsnog tropleta na Višeslavovoj krstionici i na drugim brojnim starohrvatskim reljefnim pločama. Već ovdje se odražava njegovo prvotno dvojno simbolično značenje, prirodno i religiozno. Na prirodnom stepenu i to je ideogram vode kao i onaj ispod njega, ali savršeniji; označuje živu i tekuću izvor-vodu. Tom pletenicom s očima umjetnik je prije svega dao znati da je lonac određen za čuvanje vode za piće, crpljene ne iz cisterne nego na izvoru ili na pitkoj tekućoj vodi, gorskom potoku ili bistroj rijeci. Rijeka Kerkha bila je odvajkada na glasu sa svoje tečne vode koju su s užitkom pili i ljudi i izbirljivi konji. Postala je kao neki sinonim vode bistrice. Vjerojatno je da se i u ovoj posudi čuvala baš pitka voda iz Kerkhe. Vodu iz Kerkhe su u kasnijim milenijima perzijski vladari na svojim putovanjima nosili sa sobom u posebnim srebrnim posudama.

Jedan od razloga zašto su prastari umjetnici u zavoje pletenice stavljali oko, bit će njihova sličnost s očnim šupljinama i s ljudskim očima. Sjetimo se da sa suzama naš život počinje i svršava i da pod pritiskom nabujalih osjećaja ljudsko oko postaje pravim pravcatim izvorom. Stoga su stari Semiti istom riječi označavali i oko i vrelo. Tako isto i Iranci. Još danas kod Perzijanaca »česme« označuje i oko i studenac. Contenau ima i primjera, na kojima posudu za izvor-vodu krasi samo oči bez pletenice (npr. IV, p. 2037, Fig. 1131).

Na višem, religioznom stepenu imale su »oči« u zavojima pletenice viši, religiozni simbolizam. Svrha im je bila žednog čovjeka podsjećati, komu ima zahvaliti za dragocjeni dar svježe vode; potaknuti ga da u vodi kao u zrcalu gleda Onoga koji je darovatelj vode i svega što bez nje ne bi moglo živjeti i opstojati. J. M. Lagrange, O. P., pišući o starim Semitima i njihovim vjerskim nazorima i običajima, ističe: »Često su Gospodara vrela stavljali u samo vrelo i prinosili mu darove« (»Études sur les religions sémitiques«, Paris, 1903, 165). To isto vrijedi i za starije Sumerce i Elamce kao i za kasnije Irance. Stoga su u kulturnim slojevima prednjoazijskih civilizacija diljem više milenija izvori i vode što su iz njih potekle kao i oblaci sa svojim vodama postali simboli božje prisutnosti, objave i blagotvorne djelatnosti. Nije, dakle, čudno što su i ideogrami vode daljim razvojem postali ujedno simbolima i sinonimima božjim, dalkako prema različitim poimanjima Boga, često i odviše antropomorfnim, npr. dekorativnim amblemima boga i božice plodnosti.

P r i m j e d b a. U vezi s elamskim uzorkom tropleta s očima upozoravamo na tri činjenice iz naših krajeva. One će nam eventualno kasnije poslužiti kod rješavanja zagonetke: tko je i kojim putem u staru Hrvatsku donio pleterne ukrase i simbole? — 1. Dalmacija ima svoju romantičnu Krku koja je — kažu — također pitka, a utječe i u more poput iranske Kerkehe. — 2. Današnja Čazma istočno od Zagreba, selo i rijeka, zvala se u XII-XIII st. Česma, a rječicu narod još i danas zove tako (cfr. Akad. Rječnik). Otkuda to iransko ime? — 3. Gavazzi je zabilježio da u nekim hrvatskim krajevima narod na Novu godinu daruje zdence i rijeke. U dalmatinskoj Zagori gdje je još i reknu: »Hladna vodo, ja ti dajem dara, a ti meni srećice i zdravlja.« Takav običaj imaju i avestijski Zaratustrovci, a preuzeli su ga od Babilonaca. Ti su vjerovali da Marduk na Novu godinu silazi u Eufrat i odanle određuje ljudima sudbinu za cijelu slijedeću godinu. Da ga udobrovolje, bacili bi u rijeku darove. Nije li možda i hrvatski pučki običaj u kakvoj vezi s tim babilonsko-iranskim?

2. *Nekadašnje blaženstvo mezopotamskih nomada* (slika 2): U Kerku, na prvim mezopotamskim obroncima Kurdistana, nađena je tableta, iz koje se razabire kako su si tamošnji nomadi o.g. 1500 prije Kr. predočavali zemaljsko blaženstvo i što je za njih značio troplet s očima. Na slici 2 vidi se iznad boga i božice plodnosti žarko sunce, a između njih suha konjska kost, simbol posljedica strahovite suše. Oni se napokon smilovaše, kako pokazuje nabujala rijeka ispod njih, a tmasti oblak desno iznad njih. I rijeka i oblak izraženi su figurativno debelim stiliziranim tropletom s očima. Vol pije iz tropleta-rijeke, a konj i zec počivaju u

hladu tropleta-oblaka. U sredini su suočena dva bajoslovna grifa i blaženo se gledaju. Po svoj prilici označuju sretan ljudski par u svom dvojnomo životu: nižem fizičkom i višem duhovno-moralnom, — tijelo je životinjsko, a krila su znak duše. Za nas je tu važno zapamtiti što je sve troplet s očima prije tri milenija u Mezopotamiji označivao.

3. Otisak jednog hititskog dekorativnog valjka iz doba o. g. 1500 prije Kr. otkriva nam daleke uzorke ostalih vrsta starohrvatskih prepleta: spirala, »pasjih skokova« itd. Radi se o drugoj vrsti ideograma vode, oblaka i objavljivanja božje prisutnosti i dobrote. Na slici 3. prikazana je hititska molitva i žrtva za kišu. U srednjem pasu sjedi u sredini na prijestolju Veliki hititski bog, pred njim je stolić podržavan od dva psa i na njem nekoliko darova. Svećenik-posrednik predstavlja božanstvu tri nosioca darova. On je dvoglav, čime je umjetnik htio izraziti da on čas sluša molitelje, okrećući se prema njima, čas prenosi njihove želje Gospodaru. Tri vrste tropleta nad središnjom scenom i snažni »pasji skokovi« ispod nje pokazuju progresivno uslišavanje sve intenzivnije molitve: nad moliteljima nadvili su se gusti oblaci, nad žrtvenim stolom i nad simbolima božanstva razrijedili su se jurnući prema babiljem kuću, gdje su se u mjesечноj noći prolomili nad jednim moliteljem, a baba-kiša tako obilato lijeva iz svog kabla, da je dolje silno nabujala rijeka. Valovi u obliku »pasjih skokova« i spirala žestoko su uzburkali njezinu površinu, pa i sloj vode ispod nje. Prenesemo li se iz stare poganske Prednje Azije u srednjovjekovnu kršćansku Hrvatsku, naći ćemo na njezinim spomenicima promijenjen doduše sadržaj reljefnih ukrasa, ali će i na njima sve vrste stiliziranih prepleta što smo ih do sada upoznali sačinjavati okvir i označivati i pojačavati sakralno značenje prikazanih religioznih scena.

Jedna idila s rijeke Dnjepra pomoći će nam naslutiti put kojim su ti istočnjački sakralni ideogrami došli k nama.

4. U Čertomlyku na donjem Dnjepru nađena je u nekom grobnom humku, kurganu, prekrasna srebrna amfora, slična onima u kakvima su tadanji perzijski šahovi čuvali i prenosili čuvenu vodu iz Kerkehe. Spada u 3. stoljeće prije Kr., kad su današnjom Ukrajinom vladali iranski Skiti (Rostovtzeff, *Iranians* . . . Plate XXI, 3, p. 104/5; tumačenje, p. 109). Slika 4: Među ostalim na tom vrču s vanrednom vještinom izvajanom prizorima možemo se diviti konju koji pije vodu, — recimo na Dnjepru. Rijeka je simbolično izražena vrlo uspjelim tropletom s očima u zavojima. Kao da se ugledao u nj svećenik Ivan kad je jedan milenij poslije izrađivao u Dalmaciji krstionicu po narudžbi samostalnog hrvatskog bana Višeslava! Iz prijašnjih primjera već znamo da i u čertomličkom tropletu treba vidjeti troplet-rijeku-nevidljivo božanstvo.

Pr im jed ba poput prijašnje: 1. Cijela današnja Ukrajina zajedno s Rumunjskom i Madžarskom bila je nekoć iranska, najprije, skitska, a zatim sarmatska. Prvog poznatog sarmatskog vođu koji je o.g. 200. prije Krista prešao Don zvali su Grci Gatalos. Izostavivši grčki završetak —os, ostaje Gatal. Jedan stari plemićki rod kajkavske Hrvatske zvao se Gotali, Gatali. Stara gradina i selo Gatalovec blizu Zlatara i selo Gatalovo kod

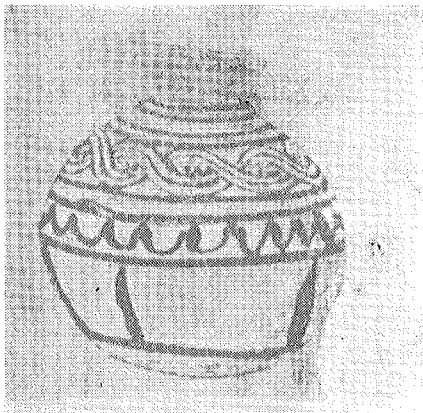
Koprivnice sjećaju još na njih (Akad. Rječnik)*. — 2. U iransko-grčkom Tanaisu na ušću Dona nađene su dvije mramorne ploče s natpisima iz vremena o. g. 200. poslije Krista i s imenima Horoathos, Horouathos. Od bacivši grčki dodatak — os, ostaje Horoath, Horouath. To je potaklo Sobolevskog, Ramovša, Hauptmanna, Vernadskog, Dvornika itd. da ta lična imena stave u vezu s hrvatskim narodnim imenom, te nekadanje zakarpatske Hrvate, od kojih potječu južni, proglase iransko-slavenskom mješavinom (kao npr. turanski Bugari + podunavski Slaveni; germanski Franci + keltski romanizirani Galli). — 3. Na istom iranskom području gdje su nađena imena Gatal, Horouath nađeno je i ime Godysavos, Godysav. A na gornjem pragu ninskog Sv. Križa uklesano je ime »Godesav juppan«. *Sav* je stari iranski naziv za korist, blagostanje, a *gody*, *gode* znači isto što i latinsko *gaudere*, uživati, ili naše *goditi mi*, npr. Godemir, Župan i ban stari su iranski administrativni nazivi.

III. TROPLETI NA SPLITSKOJ EUHARISTIJSKOJ ZVIJEZDI

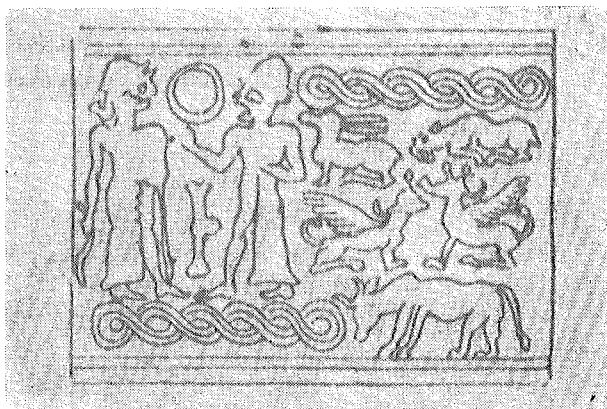
Na tri prednjoazijska uzorka i na jednom iz iranske stepe upoznali smo prvotno značenje različitih vrsta ukrasnih spletova. Iste ukrase s istim vjerskim simboličnim značenjem nalazimo i na starim hrvatskim spomenicima, onamo od pokrštenja Hrvata pa sve do slabljenja i nestajanja stare hrvatske kulture i političke tradicije u XI — XII stoljeću. Neke od najoriginalnijih kanimo posebno prikazati. Vrhunac razvoja, tehničkog, ideološkog i estetskog, očituje se na ploči s kružnim tropletom i s pentalfom u njemu koja se čuva u splitskom baptisteriju. Tu su se ispreplele stari i prastari religiozni ideogrami sa starokršćanskima. Odgonetavši ih, otkrit ćemo na toj splitskoj ploči pravi teološko-mistični traktat o presv. Euharistiji. Pogledajmo na priloženu sliku br. 5.

Na vrhu reljefa je lijepi trolinijski stilizirani široki preplet. To je prastari ideogram oblika i prisutnosti božje, kao npr. na hititskoj žrtvi za kišu. Taj ideogram odabrao je umjetnik zbog toga što se i u Starom i u Novom Zavjetu Bog redovito objavljivao u oblaku ili iz njega (cfr. Tabor: »... I dođe glas iz oblaka govoreći: ovo je Sin moj ljubljeni« - Marko, 9, 7). Pet prstiju što izviruju iz tropleta daju naslutiti božju Ruku, starokršćanski simbol Boga Oca Svemogućega koji se objavio stvorivši i podržavajući Svemir. Stvorena vasiona figurativno je izražena velikom kružnom pletenicom s očima u zavojima. Kružni vijenac je i u starokršćanskoj umjetnosti označivao sve što je stvoreno, a kadikad četiri vrste plodova u njemu naznačuju četiri godišnja doba. Okrugla pletenica ispunjena je iznutra velikom trojno stiliziranom zvijezdom od pet trakova, zvanom pentalpha (5 A) ili pentagramom, prastarim simbolom neprekinute vječnosti, kojoj se ne zna ni početak ni svršetak. Ovdje simbolizira Logos, Riječ Božju, Sina Božjega koji je postao čovjekom, za nas bio razapet, umro i uskrsnuo te nam na spomen ostavio euharistijsku Žrtvu i Pričest. To je očividno s pojedinih ideograma. Na gornjem šiljku vidi se između dvije suočene ptice

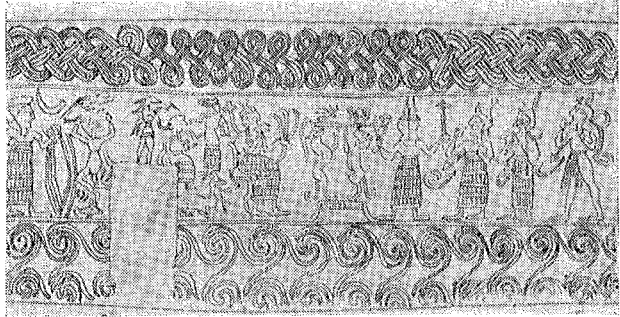
* Također blizu Splita, u bivšoj Poljičkoj knežiji, postoji i danas mjesto *Gata*. Opaska Uredništva.

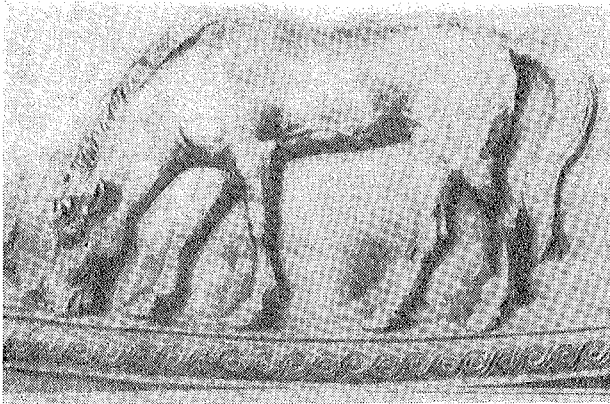
Slika 1

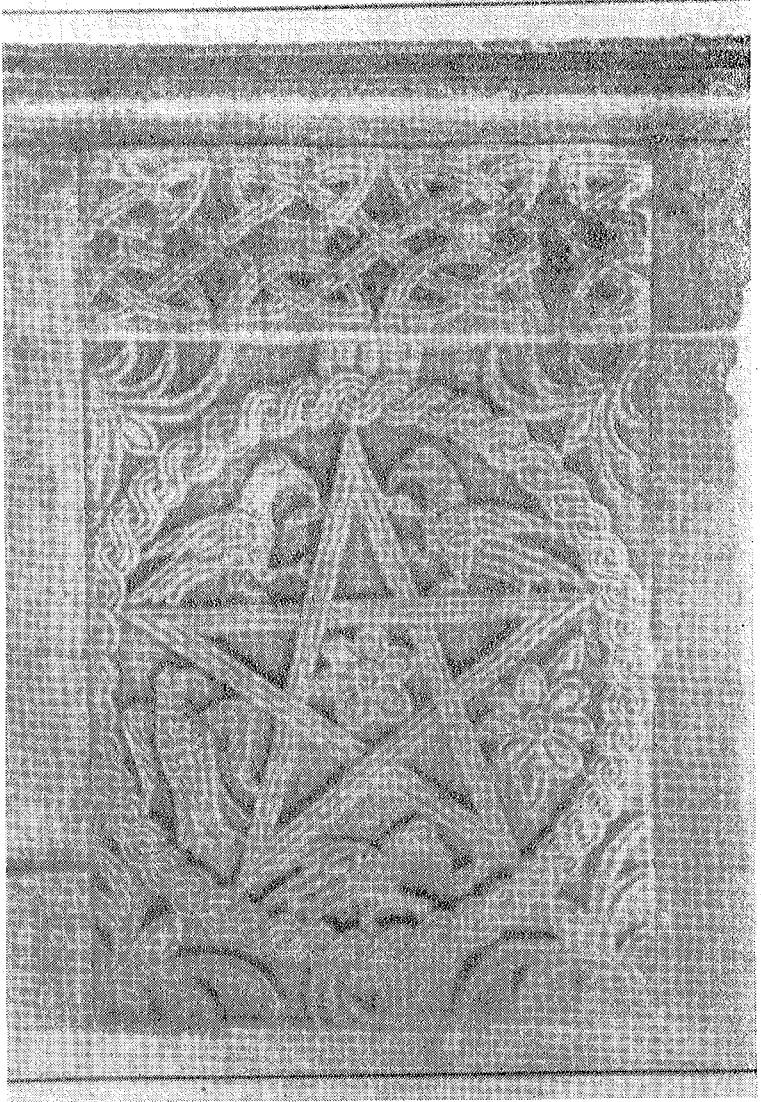
Slika 2

Slika 3

Slika 4

Slika 5.

riba kako pravi horizontalnu prečku križa: IHTHYS je razapet! Riba, grčki ihthys, starokršćanski je simbol »Isusa Hrista Božjega Sina Spasitelja«. Ni u kršćanskoj ni u pretkršćanskoj umjetnosti nema tako originalnog »Drveta Života«! Šestokraka ruža u sredini pentagrama znak je životvorne smrti Kristove, a osmokraka s desne strane, veća i bujnija, znači Njegovo slavno uskrsnuće. Na kršćanskom su naime Zapadu poslije Konstantina Velikog brojevi 6 i 8 dobili religiozno simbolično značenje: 6 je označavao Veliki petak, smrt Kristovu i mistično umiranje vjernika urošnjavanjem kod krštenja, a 8 uskrsnu nedjelju, uskrsnuće Kristovo i izrošnjavanje vjernika iz vode krštenja, — simbol njegova duhovnog prepородa po Kristu. *Zato su baptisteriji i krstionice bili ili heksagoni ili oktogoni ili jedno i drugo.* Višeslavova je doduše hexagon, ali je umjetnik mjesto oktogona kao simbol Kristova uskrsnuća stavio procesionalni križ: »Vexilla Regis prodeunt...« Dvije ruže na splitskoj ploči označuju ujedno i plodove euharistijske Žrtve i Pričesti. Sv. Pričest prikazana je dolje gdje iz desnog šiljka zvijezde proviruje dlan, iz kojeg simbolična ptica — vjerna duša — uzima tajanstvenu hranu. Druga se već nahranjena digla prema visinama da i ona poput onih suočenih na gornjoj gredi pentagrama promatra veličinu Ljubavi i Dobrote Kristove. Izraz očiju kod ptica očituje nutarnji njihov zanos. I za njih dvije ruže znače duhovno umiranje i uskrsnuće po sv. Pričesti: 6 i 8! To se sve zbiva unutar kružne pletenice s očima, unutar vidljivog i nevidljivog mističnog Tijela Kristova, — svete Crkve. Izvan kruga, nasuprot stvaralačkoj ruci Božjoj, razabire se 6 malih lukova (možda aluzija na Veliki petak svega stvorenoga i na Sudnji dan?). Četiri ljljana izvan kruga dočaravaju blaženu vječnost: »Justus ut palma florebit...«

*

Stari Hrvati poznavali su — barem djelomično u najnaobraženijim svojim predstavnicima — tri alfabeta: latinički, glagoljički i ćirilčki. Ostavili su dosta njima napisanih natpisa i povelja. Prave pisane religiozne literature međutim sve tamo do XI-XII stoljeća zapravo nema. No postoji, kako smo već na primjeru splitske reljefne ploče vidjeli, prava figurativna teološko-mistična poučna literatura, izražena urezanim pretkršćanskim i starokršćanskim ideogramima i simboličnim religioznim brojevima. Nastojmo shvatiti njihovo značenje i otkrit ćemo da su stari hrvatski umjetnici dlijetom i čekićem duhovito urezivali u kamen izljeve svog uma i srca koji često ne zaostaju za onima što su ih njihovi latinski, grčki, sirski, armenski i koptski suvremenici gušćijim perom prenosili na papir i pergamenu. Ima ih koji su najjednostavnijim tehničkim sredstvima znali izraziti neobičnu dubinu i širinu kršćanskog pojma o Bogu i njegovim objavljenim istinama s jedne strane, a s druge religiozne misli i osjećaje svoje i drugih. Nemamo doduše Mignevih serija latinskih i grčkih crkvenih otaca i pisaca, ali imamo dosta skulpturno-literarnih spomenika i među njima nekoliko jedinstvenih remek-djela. Za sada se zadovoljimo »čitanjem« splitske reljefne euharistijske petokrake zvijezde.

STJEPAN SAKAČ, D. I.
prof. Pap. Orijent. Instituta u Rimu